

TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASININ KONSTRÜKTİVİST BİR YAKLAŞIMLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Osman AĞIR

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF
osmanagir@hotmail.com

Ali ATILGAN

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF
aliatilgan1@gmail.com

ÖZET

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda, etnik, dinsel ve kültürel çatışmalar ortaya çıkmış ve uluslararası alanda beklenmedik değişimler meydana gelmiştir. Meydana gelen bu değişimin açıklanmasında materyalist ve birey temelli Uluslararası İlişkiler Teorileri yetersiz kalmış ve sorgulanmaya başlanmıştır. Bunun sonucu olarak eleştirel teoriler arasında bulunan ve bir yaklaşım olarak benimsenen Konstrüktivizm hızlı bir gelişim göstermiştir. Konstrüktivizmi diğer teori ve yaklaşımlardan ayıran en belirgin özelliği uluslararası ilişkileri anlamaya ve açıklamaya yönelik farklı bir ontoloji önerisidir. Uluslararası İlişkilerin analizinde farklı bir bakış açısı getiren Konstrüktivizm, disiplinin temel teorilerinin göz ardı ettiği kimlik, kültür, söylem ve dil gibi sosyo-kültürel faktörlerin uluslararası ilişkiler analizlerine katılmasına olanak sağlamıştır.

Bu bağlamda, Türkiye'nin kimlik, kültür ve söylem temelli dış politikası, Ortadoğu kapsamında ve Suriye özelinde konstrüktivist yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle Konstrüktivist yaklaşımın epistemolojik ve ontolojik temellerinden bahsedilmiştir. Daha sonra ise Türkiye-Suriye ilişkilerinin tarihsel arka planına yer verilmiştir. Son olarak ise AKP iktidarı döneminde Türkiye'nin Suriye Politikası konstrüktivizm yaklaşımıyla analiz edilmiş ve elde edilen bulgular ışığında çıkarımlarda bulunulmuştur. Çalışmada betimsel analiz yönteminden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Ulus Devlet, Konstrüktivizm.

EVALUATION OF TURKEY'S SYRIAN POLICY AS A CONSTRUCTIVIST APPROACH

ABSTRACT

As a result of the end of the Cold War and the collapse of the Soviet Union, ethnic, religious and cultural conflicts arose and unexpected changes took place internationally. Materialist and individual-based International Relations Theories have been inadequate and questioned. As a result, Constructivism, which is regarded as one of the critical theories and adopted as an approach, has shown a rapid development. The most distinctive feature that separates constructivism from other theories and approaches is the proposal of a different ontology to understand and explain international relations. Constructivism, which introduces a different perspective in the analysis of international relations, allows socio-cultural factors such as identity, culture, discourse and language, which are ignored by the basic theories of discipline, to be included in the analysis of international relations.

In this context, the foreign policy based on identity, culture and discourse of Turkey has been dealt with in a constructivist approach in the Middle East and Syria. The study first mentions the epistemological and ontological foundations of the Constructivist approach. Later, the historical background of Turkey-Syrian relations was included. Finally, in the period of AKP government, Turkey's Syrian Policy constructivism was analyzed with an approach, and

conclusions were found in the light of findings obtained. Descriptive analysis method was used in the paper.

Keywords: Foreign Policy, Nation State, Constructivism.

1. GİRİŞ

Dış politika anlaşılması, yorumlanması ve öngörülmesi açısından zor bir alandır. Dış politika iç politika gibi hiyerarşik yapıya sahip değildir. Dış politikanın en önemli aktörü devletlerdir. Devletler arasında ise normatif olarak üst üste ilişkisi yoktur (Birdişi, 2016: i). Bu durum da dış politikayı anlamak ve analiz etmek konusunda oldukça karmaşık bir hale getirmektedir. Dış politika analizi yapmak için en iyi yolun hangi teori veya yaklaşımla bulunabileceği de en az dış politikanın kendisi kadar karmaşıktır. Uluslararası alanda farklı birçok aktör yer almaktadır. Aktörler arasındaki karmaşık ilişkiler farklı düzeydeki açıklamalar ve teoriler aracılığı ile incelenmektedir (Erdoğan, 2013: 5). Teori tanım itibarıyla herhangi bir olayı veya görüngüyü açıklamak için kullanılan düşünce sistemidir. Uluslararası ilişkiler disiplini ise teoriden kasıt, uluslararası ilişkileri sistematik bir çerçevede ele almayı sağlayan düşünce sistemleridir.

Dış politika konusunda yapılan tanımlamalarda Realizm, İdealizm, Liberalizm ve Marksizm gibi, siyaset biliminin temel teorilerinin etkisi görülmektedir (Birdişi, 2016: 1). 1980 lerden sonra ise eleştirel teoriler ailesinden sayılabilecek olan Konstrüktivizm bir teori olmamakla birlikte, uluslararası ilişkileri anlamaya yönelik yeni bir bakış açısı sunarak günümüze kadar süregelen tartışmaların gidişatında etkin rol oynamıştır (Ateş, 2008: 215).

Dış politika analizi yapmak için “en iyi” yolun hangi teori yada yaklaşımdan geçtiğini söylemek olanaklı olmamıştır (Ereker, 2010: 51). Bu nedenle, savaşların önlenmesi için diplomasi ve hukuk kanallarının güçlendirilmesi gerektiğini savunan, devlete optimist yaklaşan, özünde iyi olan insan ve devletlerin iyi vasıflarının bozulmasına dış etkenlerin sebep olduğunu varsayan ve iki dünya savaşı arasındaki süreçte etkin olan idealizm (Arıboğan, 2004: 39), amacını gerçekleştirememesi üzerine yerini Realizme bırakmıştır.

Uluslararası alanın temel niteliğinin “anarşi” (Birdişi, 2016: 2) olduğunu savunan ve insan doğasına olan pesimist yaklaşımından yola çıkarak devleti tanımlayan realizme göre devletler de insanlar gibi öfkelenen, güç peşinde koşan, üstünlük sağlamaya çalışan ve kaygı duyan varlıklardır. Bu bağlamda Morgenthau’ya göre, devletlerin dış politikalarını ifade etme biçimleri nasıl ifade edilirse edilsin, gerçek ifadesi güç ve çıkar mücadelesidir (Arı, 2004: 38).

Tıpkı idealizm gibi, Soğuk Savaş yıllarının güçlendirdiği realizm de, Soğuk Savaşın sona ermesi ve iki kutuplu sistemin son bulması ile birlikte ortaya çıkan beklenmedik değişimi açıklamakta yetersiz kalmış ve eleştirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda 1960’larda ortaya çıkan ve 1970’lerde gelişme gösteren eleştirel yaklaşımlar, 1990’larda Uluslararası İlişkiler disiplini içinde kendisine yer bulmuş ve temel teorilere getirdikleri eleştirilerle birlikte Uluslararası İlişkileri anlamaya yönelik farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

Eleştirel yaklaşımlar arasında bulunan konstrüktivizm (inşaaacı), yapısalcı eğilimleri dolayısıyla diğer eleştirel yaklaşımlarla benzerlik gösterse de, kimlik, kültür ve söylem konusuna yaklaşımı açısından diğerlerinden önemli oranda farklılaşmaktadır. Öncelikle, kimlik konusunun disiplinde önemli oranda yaygınlaşmasını sağlayan bizatihi konstrüktivist (inşaaacı) yaklaşım olmuştur. Konstrüktivist (inşaaacı) yaklaşım esas olarak kimliğin çıkarların temeli olduğu varsayımına dayandırılmaktadır (Wendt, 1999).

Konstrüktivizm ile birlikte kimlik ve kültür gibi kavramlar, uluslararası ilişkiler disiplini içinde incelenen kavramlar halini almaya başlamış ve uluslararası ilişkiler kuramlarında merkezi yere sahip olan “anarşi, güç, çıkar, dış politika, norm ve kurum” gibi kavramların, sosyal gerçeklik bağlamında yeniden yorumlanarak anlaşılmasında bir çerçeve sunmuştur (Ateş, 2009: 80).

Bu bağlamda "komşularla sıfır sorun" politikası gereğince Ortadoğu bölgesindeki çoğu devlet ile kimlik ve kültürel vurguya dayalı, ekonomik kaygılarla belirlenen bir dış politika stratejisi geliştiren Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde Türk dış politikasını belirleyen ana unsur kimliktir. AKP Dönemi Türk Dış Politikasının mimarı olarak görülen Davutoğlu (2011)'na göre Türkiye'nin asıl güç kaynağı, bir araya geldiklerinde kendi stratejik derinliğini üreten tarihi ve coğrafi zenginliğinden kaynaklanan özgün kimliğidir. Bu savların bir analizi olarak bu makale, Türkiye'nin Suriye politikasına kimlik, kültür, söylem ve bunların dış politika analizi içindeki yerine konstrüktivist (inşacı) bir yaklaşımla eğilmeyi amaçlamaktadır.

2. KONSTRÜKTİVİST YAKLAŞIMIN EPİSTEMOLOJİK VE ONTOLOJİK TEMELLERİ

Sosyal bilimler alanında diğer disiplinlere kıyasla daha yeni dönemlerde disiplinler özelliğini kazanan uluslararası ilişkiler, büyük oranda kendi doğasından kaynaklanan sebeplerle çeşitli kuramsal yaklaşımları barındırmaktadır. Ancak disiplinin bu anlamda nicel olarak zengin bir görünüme sahip olmasına rağmen, dünya siyasasının karmaşık yapısı göz önüne alındığında, her olayı ve olguyu açıklayabilecek yeterlilikte büyük bir teorinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Disiplinin tarihine bakıldığında da bu durum açıkça görülmekte; dönemsel gelişmelere bağlı olarak belli kuramlar baskın konuma gelmekte, değişen dönemlerle birlikte ise güç kaybetmekte ya da baskınlığını tamamen yitirmektedir. Bu süreç, “Büyük Tartışmalar Yaklaşımı” (Dunne ve diğ., 1998: 1) şeklinde sistematik bir hâle getirilmiştir.

Uluslararası ilişkiler disiplini içinde üç büyük tartışmanın yaşandığı varsayımından yola çıkan bu yaklaşıma göre; “birinci büyük tartışma” olarak iki dünya savaşı arası (1919-1939) dönemde idealizm/realizm tartışması yaşanmış olup temel konusunu “uluslararası barışın nasıl sağlanacağı” oluşturmuştur. “İkinci büyük tartışma” ise, 1960’larda gelenekselcilik/davranışsalcılık şeklinde anılan, disiplinin yöntemine yönelik tartışmaların yaşandığı ve sonucunda pozitivizm ağırlıklı çalışmaların ağırlık kazanmaya başladığı bir dönem olmuştur. İkinci tartışmanın sonucundan hareketle, 1980’lerden günümüze kadar yaşanan süreçte “üçüncü büyük tartışma” pozitivistler ile post-pozitivistler arasında yaşanmakta olup özü itibarıyla hakim uluslararası ilişkiler teorilerinin geçerliliğinin sorgulanması ve alternatif bakış açılarının geliştirilmesiyle ilgilidir (Lapid, 1989: 239).

Uluslararası ilişkiler disiplini içinde yaşanan üçüncü tartışma ile birlikte Alexander Wendt tarafından geliştirilen sosyal inşacılık (*socialconstructivism*) kavramının literatüre girmesi ve mevcut kuramsal açıklamalara bir alternatif olması, özellikle 1990’lı yıllarla birlikte başlamıştır. Ancak, sosyal inşacılık yaklaşımının kuramsal altyapısının oluşması, Wendt’ten önceki dönemlerde oluşturulmaya başlanmış ve son olarak Nicholas Onuf tarafından uluslararası ilişkiler disiplinine uyarlanmıştır (Onuf, 1989; Ateş, 2008: 215)

Uluslararası ilişkilerde ilk kez “inşacılık” kavramını kullanan Onuf, inşacı düşüncenin esin kaynağı olarak Anthony Giddens’in “*yapılandırma kuramını*” (Giddens, 1984: 162) (structuration theory) kabul etmektedir.

Yapılandırmacı yaklaşım dünya siyasetinde kimlik meseleleri ve uluslararası ilişkiler teorisinde yerli siyaset ve kültürün kuramsallaştırılması konularını ele almaktadır. Yapılandırmacı yaklaşımın

başlama sorunu, "bir eylemin hem aktörü hem yapıyı nasıl ürettiğini ya da göstermediğini" belirtir. Yapılandırmacı yaklaşım, bu soruyu yalnızca anlamlı bir eylem ya da davranış gibi yanıtlar; yalnızca öznel-öznel bağlamda mümkündür. Yapılandırmacı anlayış için objektif bir gerçeklik yoktur ve gerçek, aktörün algılamalarının ürünüdür (Orhan, 2010: 11).

Yapılandırmacılık, maddi gücün önemini göz ardı etmezken, maddi gerçeklik üzerinde düşünce faktörlerinin rolünü vurgular. Yapılandırmacılık, uluslararası siyaseti fikirlerin bir dağıtımı olarak görüyor. Materyal gerçekliğin düşünce faktörleri tarafından tanımlanması, yapılandırmacı yaklaşımda merkezi bir rol oynamaktadır (Giddens, 1984: 162).

Sosyal ve doğal bilimlerde her yaklaşım mutlaka ontolojik ve epistemolojik ön kabullerle hareket eder. Yukarıda bahsedilen üçüncü büyük tartışmanın tarafları arasındaki temel ayrım noktası da özellikle epistemolojik farklılaşma üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu noktada, "pozitivizm", rasyonalist epistemoloji ile materyalist ontolojiyi birleştirerek ampirik bilgi üretmeye çalışırken post-pozitivizm, sosyal ontoloji ile refleksif epistemolojiyi birlikte kullanır. Sosyal inşacılık ise; kuramsal kaynağının post-pozitivizm olmasına karşın, diğer inşacılık türlerinden ayrılarak "ortayol inşacılığı" biçiminde anılan ve anayol kuramları arasında da saygınlığı artan rasyonalist epistemoloji ile sosyal ontolojiyi birleştirerek daha çok pozitivist nitelikli yaklaşımları ifade etmektedir (Friedrichs, 2004: 105).

Bu bağlamda epistemolojik olarak inşacılığı iki döneme ayırmakta fayda vardır. Epistemolojik değişim yaşayan inşacılığın ilk dönemi Onuf ile anılmaktadır. Went ise bu değişimin sonunda ortaya çıkan sosyal inşacılığın temellerini oluşturmuştur.

İlk dönem inşacılığın en önemli isimlerinden olan Onuf, içinde yaşadığımız dünyayı hem fiziki hem de sosyal bir mekân olarak görmekte ve onun içinde yaşamının fiziki varlığımızla, onun üzerinde tasarrufta bulunmanın sosyal yanımızla ilgili olduğunu söyleyerek kendi inşacı düşüncesinin temellerini atmıştır. Bu bağlamda Onuf'un üzerinde durduğu üç konu vardır. Bunlardan ilki eden- yapı arasındaki ilişkidir. Aktör ve yapının sürekli etkileşim içerisinde olduğunu vurgulayarak, birbirlerini etkilediklerini öne sürmektedir. İkinci olarak Onuf, dilin işlevselliği üzerinde durmaktadır. Toplumsal inşa sürecinde araç olarak dilin öneminden bahsetmektedir. Üçüncü olarak ise kuralların önemi ön plana çıkmaktadır (Onuf, 1989).

Inşacılığın ikinci dönemi ise pozitif epistemoloji'yi benimseyen Alexander Went ile ortaya çıkmıştır. Went, epistemolojik açıdan pozitivizmi, ontolojik olarak da post-pozitivizmi benimsemektedir (Wendt, 1999: 39). Bu anlayışa göre, inşacılık, pozitivistler gibi bilimsel bilginin ve materyal unsurların varlığından hareketle düşünsel ve toplumsal öğelerin de dâhil olduğu bir epistemolojik zemini vurgularken; post- pozitivistler gibi uluslararası sistemin sosyal bir inşa sürecinden geçtiği ontolojik görüşü savunmaktadır (Çakmakçı, 2014: 42).

Wendt'e göre 1990'ların etnik, dinsel ve kültürel çatışmalarıyla yoğrulan karmaşık atmosferde, materyalist ve birey odaklı geleneksel uluslararası ilişkiler teorileri, sistemde oluşan beklenmedik ve büyük değişikliği açıklamakta yetersiz kalmıştır (Wendt, 1999: 4). Birçok eleştiriye rağmen Wendt, uluslararası ilişkilerin çözümlenmesinde pozitivist epistemoloji ile idealist ve bütünsel (holistic) ontolojinin aynı anda kullanılmasını imkân dâhilinde görmektedir. Wendt bu durumu kitabında şöyle açıklamaktadır (Wendt, 1999: 90).

"uluslararası ilişkilere dair güvenilir bilgi elde etmek için ampirik kanıtlama kullanılmalıdır. Neticesinde devletlerin ve onların oluşturduğu yapıların birer nesnel gerçeklik olmaları ve özne-nesne ayrılığına dayalı olguların bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerektiği açıktır."

Bu bağlamda Wendt, epistemolojik olarak ayrıldığı Nicholas Onuf'tan farklı olarak eden yapı ilişkisi, kuralların önemi gibi konulardan bahsetmek yerine, aktörlerin kimlikleri, kültürleri, normları gibi konuların üzerinde durmuştur. Wendt, normların, aktörlerin yapısının ve bunlara bağlı olarak kimliğin karşılıklı inşa süreci ile oluştuğu sosyal/özneler arası ontolojiyi; hipotezlerin test edilmesine olanak veren, sebep- sonuç ve açıklama nosyonlarını bünyesinde barındıran pozitivist/rasyonalist epistemolojiyi sosyal İnşacılık yaklaşımı içerisinde birleştirmiştir (Çakmakçı, 2014: 41).

Bu açıdan bakıldığında kimlik, kültür ve söylemler, Türkiye-Suriye ilişkileri için merkezi bir yere sahiptir. Tarihsel açıdan, Türkiye ve Suriye'nin kurumsal kimlikleri ters yönde durmuş ve bu, "Öteki" nin algılamalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle her iki taraf da "Öteki"nin hareketlerini güvenlik penceresinden görmeye başlamış, bu durum ise kolektif kimliğin kurulmasını engellemiştir.

Bu bağlamda Türkiye-Suriye ilişkilerini uluslararası ilişkileri kimlik, kültür, değer ve söylem gibi sosyal olaylarla açıklayan Went'in sosyal inşacılığı ile ele almak ilişkileri açıklamada daha faydalı olacaktır.

3. TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKAPLANI

Suriye, uygarlığın ve yerleşik hayatın başlangıcından itibaren önemli bir bölge olmuş ve çeşitli medeniyetlerin hakimiyeti altında varlığını devam ettirmiştir. Yavuz Sultan Selim'in Mercıdabık zaferi ile birlikte dört asır sürecek Osmanlı hakimiyetine girmiştir (Arı, 2014: 91). Suriye, Osmanlı hakimiyeti döneminde siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan en parlak dönemini yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı hakimiyeti altında kalan Suriye'nin kaderi daha sonra Avrupalı devletler tarafından yeniden çizilmiştir.

Onaltıncı yüzyıldan itibaren Osmanlıdaki merkezi yapı ve bölgesel otoritenin zayıflaması ile birlikte genelde Avrupalı devletler özelde ise İngiltere ve Fransa'nın Suriye coğrafyasına ilgileri artmıştır. 1916 yılında Ortadoğu ve Arap Coğrafyasının geleceğine yönelik kararların alındığı Sykes-Picot antlaşması ile Suriye'nin Fransa nüfuzuna bırakılması kararlaştırılmıştır. 1920 yılında San Remo Konferansında Suriye'nin bağımsızlığı tanınmamış ve Sykes-Picot Antlaşmasında olduğu gibi Suriye Fransız mandasına bırakılmıştır (Songülen İnanç, 2012: 22).

Türkiye Cumhuriyeti'nin Suriye ile olan ilişkileri ise Suriye'nin bağımsızlığı ile başlayarak günümüze kadar devam etmiştir. Tarihsel süreçte Türkiye'nin Suriye ile ilişkileri başlangıcından itibaren hep sorunlu olmuştur. Bu sorunları; Suriye'nin bağımsızlık sürecinde yaşanan Hatay sorunu, Soğuk Savaş sırasında iki ülkenin farklı kutuplarda yer almaları, sınır aşan sular sorunu, Suriye'nin PKK gibi Türkiye'de terör eylemlerinde bulunan terör örgütlerine destek sağlaması şeklinde sınıflandırabiliriz.

3.1. Soğuk Savaş Öncesi

Birinci Dünya Savaşı, tüm dünyada yıkıcı etkiler göstermiş ve tarihteki önemli kırılma dönemlerinden biri olmuştur. I.Dünya Savaşı sonrasında, savaş karşıtlığı artmış, kamuoyu fikri önem kazanmaya başlamış ve uluslararası ilişkilerdeki kapalı diplomasi anlayışı yerini açık diplomasiye bırakmaya başlamıştır. Açık diplomasiye önem kazanmasıyla devletlerin, diğer devletlerin çıkarlarını ya da zararlarını görmezden gelerek dominant dış politika izlemelerinin önüne geçilmiştir (Alantar, 2004: 99). Aynı dönemde yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti de uluslararası sistemin yeni kurallarına uygun hareket etmiştir. Yeni kurulan devletin bekası göz önüne alınarak, bölgede revizyonist politikalar uygulamaktan kaçınılmış ve oluşturulan statükonun devamını sağlayacak politikalar benimsenmiştir.

(Turhan, 2012: 8). Osmanlı'nın dağılması sonucu kurulan yeni Cumhuriyet, korunma içgüdüleriyle çevresinde olup bitenlerden kendini soyutlamaya çalışmıştır. Bu durum günün koşullarına uygun bir politika gibi görünse de birçok sorunun¹ ötelenmesine neden olmuştur.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde algı bu şekilde olsa da Kurtuluş Savaşı döneminde, misakı milli sınırları içerisinde gösterilen ve Türk toprağı olarak kabul gören Hatay bölgesinin Türkiye Cumhuriyeti'ne katılımı istenmiştir. Bu istek çerçevesinde Türkiye, doğru bir hareketle konuya revizyonist yaklaşmamış ve konjonktür gereğı Wilson İlkelerine atıfta bulunarak self determinasyon ilkesine dayalı olarak konunun çözümünü amaçlamıştır.

Osmanlı'nın dağılması ile birlikte Fransa'nın manda yönetimi altına giren Suriye ile olan ilişkiler Fransa üzerinden kurulmuştur. Bunun en büyük kanıtı ise Türkiye - Suriye kara sınırını belirleyen antlaşmanın 1921'de Fransa ile yapılmış olmasıdır (Parla, 1985: 139-141).

Türkiye ile Suriye arasındaki sorunların çıkış noktası Fransa tarafından Suriye'ye bağımsızlık verilmesini öngören 1936'daki anlaşmadır (Arı, 2005: 641). 9 Eylül 1936'da Fransa ile Suriye arasında parafe edilen antlaşma, Türkiye'nin o zamana kadar sorunlarını hallettiğı Fransa ile ilişkisinin tekrar bozulmasına yol açmış (Oral ve diğ., 2002: 283) ve Türkiye ile Suriye arasındaki gergin ilişkilerin ilk ayağını oluşturan Hatay sorunu ortaya çıkmıştır.

Uzun süren diplomatik görüşmeler sonunda Hatay Meclisi yaptığı oylamayla, Hatay'ın Türkiye'ye katılımı yönünde karar almıştır. Hatay, 1939'da resmi olarak Türkiye devletine bağlanmış, ancak bu durum, Suriye ile Türk hükümetleri arasında uzun yıllar sürecek olan gerginliklerin ilk ayağını oluşturmuştur. Türkiye, Hatay'ı kendisine ait bir toprak olarak değerlendirirken; Suriye, Hatay'ı "Türkiye tarafından alınmış Arap toprağı" olarak değerlendirmiştir (Demir, 2004: 346). Suriye'nin bu tutumu, ikili ilişkilerin bozulmasında önemli rol oynamıştır.

3.2. Soğuk Savaş Dönemi

On sekiz ve on dokuzuncu yüzyılın uluslararası sistemini, Avrupa merkezli klasik güç dengesi oluşturmuştur. Yirminci yüzyılın ilk yarısında meydana gelen ve dünya tarihinin en yıkıcı ve en ölümcül savaşları birinci ve ikinci Dünya Savaşları; bir taraftan uluslararası sistemde geçiş döneminin yaşanmasına yol açarken, diğer taraftan da Avrupa dışı bir güç olan ABD'nin uluslararası sistemde etkin konuma gelmesine neden olmuştur.

Avrupa'nın bir güç merkezi olarak dünya politika sahnesinden çekilmesinden sonra, dünya ABD ve SSCB çevresinde iki kutuplu nitelik kazanmıştır. Savaştan yıkık çıkan Avrupa devletleri bu iki süper devletin çevresinde kümelenmiştir. Böylece ortaya iki kutuplu bir denge çıkmıştır (Sander, 1998: 201).

Ortaya çıkan bu iki kutupluluk, Türkiye-Suriye arasında olan kopukluğun nedenlerinden biri olmuştur. Türkiye, Soğuk Savaş döneminde ABD yanlısı² bir politika izlerken; Suriye, SSCB yanlısı bir politika izlemiştir (İbaş, 2004: 49). Suriye'nin, Batı aleyhtarı tavırları, Sovyet tarafından verilen

¹ Musul sorununun Türkiye'nin aleyhine olacak şekilde çözüme kavuşturulması, terör örgütlerinin sürekli güney sınırından ülkeye sızma girişimleri ve Arap Baharı ile başlayan süreçte bölgede yaşanan sorunların Türkiye'ye olumsuz sirayeti bu içe kapanık dış politika anlayışının sonucudur.

² Türkiye'nin ABD yanlısı politika izleyerek Batı bloğunda yer alması tamamen isteğe bağlı bir tercih değildir. SSCB İkinci Dünya Savaşı'nın kazananı; fakat en fazla kayıp veren ülkesi olmuştur. 20 milyon üretken nüfusunu kaybettiğı bilinmektedir. SSCB hem kazanmanın ödülünü hem de kayıplarının acısını saldırgan politikalar yürüterek elde etmek istemiştir. Bu bağlamda Avrupa'da bazı ülkeleri işgal etmiş, Türkiye'den de toprak talebinde bulunmuştur.

silahları kabul etmekte olduğu söylentileri ve Ürdün'e müdahale etmek istercesine tavırları karşısında Türkiye endişe duymaya başlamıştır. 1957'de Türkiye'nin Suriye sınırına asker yığıldığı söylentileri üzerine (Gönlübol ve Sar, 1997: 291) iki ülke büyük bir savaşın eşiğine gelmiştir. Bu dönemde izlenen politikalar iki ülkeyi birbirinden daha da uzaklaştırmıştır (İbaş, 2004: 49). SSCB ile birlikte hareket ederek SSCB'nin Akdeniz'e çıkış noktası olan Suriye, bu dönemde Türkiye'nin yanısıra ABD'nin başını çektiği Batı'nın da şer odağı olarak gördüğü ülkeler arasında yerini almıştır.

Orta Doğu'da yer alan ülkelerin ilişkilerini belirleyen en önemli unsurlardan birisi "su" olmuştur. Ve bu bölgede "akılcılık" birçok durumda hayatın klasik bir çizgisi olmadığından, bölge ülkeleri dış güçlerin de kışkırtmasıyla istikrarlı bir dış politika sürdürememişlerdir (Sander, 1998:211). Bu nedenle Türkiye-Suriye ilişkilerindeki bir başka sorun ise, kaynağını Türkiye'den alan ve Irak-Suriye için ciddi bir enerji kaynağı olan Fırat ve Dicle nehir suları sorunudur (Şahin, 2004: 103).

Türkiye'nin yaşamsal bir gerçeği olan, bölgelerarası kalkınmışlık düzeyini dengelemeye yönelik olarak başlatılan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'nin hayata geçirilmesine gösterilen Suriye ve Irak ın tepkileri, ülkeler arasında soruna dönüşmüştür (Toklu, 2001: 536). Atatürk Barajı'nın yapımına başlanmasından itibaren Fırat Nehrinden yeterince su verilmeyeceği endişesine kapılan Suriye, Türkiye'den yazılı garanti istemiş ve sonunda da yıllık 500m³/sn suyun verilmesini ve suyun azaldığı zamanlarda da bir sonraki dönemde farkın kapatılması konusunda anlaşmıştır. Sonrasında Türkiye 1998'de sınırı aşan sular konusunda Irak, Suriye ve Türkiye'nin katılımıyla bir Ortak Teknik Komitesi'nin (OTK) toplanmasını önermiştir. OTK, birkaç kez daha toplanmıştır ancak; Irak ve Suriye'nin ihtiyacı olan su miktarını fazla göstermeleri ve her seferinde sorunu politikleştirmeleri, çalışmaların yeterince verimli olmamasına neden olmuştur (Şahin, 2004: 103-104).

İki ülke arasındaki su sorunu, Suriye'nin PKK kartını oynamasıyla ciddi bir güvenlik boyutuna ulaşmıştır. Suriye, GAP'ı kendi su kaynaklarına tehdit olarak algılamış ve Türkiye ile arasındaki su meselesini istediği doğrultuda çözüme kavuşturabilmek amacıyla PKK terör örgütüne açıktan destek sağlamıştır. Bu bağlamda PKK militanlarının Suriye topraklarında eğitilmesine izin vermiş ve örgüte lojistik destek sağlamıştır. Suriye'nin, Türkiye'nin en önemli sorunlarından birisi haline gelen PKK terörünü topraklarında barındırması ve destek vermesi Türkiye'nin ve Türk halkının Suriye'ye yönelik ciddi güven bunalımı yaşamasına neden olmuştur.

3.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1990-2002)

Uluslararası sistemde Soğuk Savaş dönemi, SSCB'nin dağılmasıyla sona ermiş olsa da Türkiye ile Suriye arasındaki Soğuk Savaş döneminden kalan sorunların çözümü 1998 yılına kadar sağlanamamıştır. Soğuk Savaş döneminin paradigmalarına uygun şekilde sınırlı şekilde yaşanan krizler yine dönemin şartları çerçevesinde çözüme kavuşturulmamış, mevcut sorunlar dondurularak ertelenmiştir. Soğuk Savaş'ta karşıt bloklarda yer alan Türkiye ve Suriye, iki bloğun ortadan kalkması ve doğu bloğunun liderinin dağılmasıyla alt bölgesel sistemde baş başa kalmış ve iki ülke arasındaki sorunların çözümü ülkelerin kapasitelerine göre şekil almaya başlamıştır

Bölgede Türkiye gibi bir ülkeyi kendisine rakip gören Suriye; Türkiye'yi zayıflatmak, su sorununu istediği gibi çözmek için başta PKK olmak üzere DEV-SOL ve ASALA gibi terör örgütlerini desteklemiştir (Cambarlı, 2004: 402-403). Daha sonra örgüt lideri Abdullah Öcalan'ın Şam'da olduğu haberi üzerine Türkiye, artık Suriye'ye karşı daha sert söylemler içine girmiştir. Türkiye'nin Öcalan konusundaki ciddiyetini gören Suriye, Öcalan'ı 1998'de sınır dışı etmek zorunda kalmıştır. Bu olaydan sonra Mısır'ın arabuluculuk yapmasıyla, iki ülke arasında 20 Ekim 1998'de Adana Mutabakatı imzalanmıştır. Bu anlaşmada Suriye, teröre verdiği desteği keseceğini ve Türkiye'ye her türlü istihbarat

yardımlarında bulunacağını beyan etmiştir. Gerçekten de Adana Antlaşması'ndan sonra Suriye; topraklarındaki PKK kamplarını boşalttırmış, birçok militanı Türkiye'ye teslim etmiş ve Türkiye'ye istihbarat desteğinde bulunmuştur (Cambarlı, 2004: 405).

Özetle, Soğuk Savaş döneminin özelliklerinden dolayı, Suriye-Türkiye ilişkileri 1990'lı yıllara kadar inişli çıkışlı bir seyir izlemekle birlikte, köklü ve belirgin bir değişiklik yaşanmamıştır. Soğuk savaş sonrası dönemde PKK konusunun artarak gündeme gelmesi ve buna karşılık Türkiye'nin sert ve kararlı söylemleri sonucunda Suriye'nin konunun ciddiyetini anlaması ile birlikte Türkiye-Suriye arasındaki tarihsel sorunlar çözülmeye başlanmıştır.

4. AKPARTİ DÖNEMİ TÜRKİYE'NİN SURİYE POLİTİKASI: KONSTRÜKTİVİST YAKLAŞIM

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren Batıcılık ve Statükoculuk (Yurtta Sulh Cihanda Sulh) olmak üzere iki genel ilke üzerine dış politikasını şekillendirmiştir. Batıcılık Osmanlı imparatorluğu döneminde Tanzimat ile birlikte Türk siyasi hayatına girmiştir. Osmanlıdaki bürokrasi sorununun çözümü için başlayan Batıcılık hareketi, Türkiye Cumhuriyetinin, Sovyet tehdidi nedeniyle sürekli Batı yanlısı bir dış politika izlemesi ile devam etmiştir.

Birdişli (2016:87)'ye göre Tanzimat'tan itibaren devam eden Batılılaşma politikası, Osmanlı döneminde Batıyı "taklit" etme, Cumhuriyet döneminde 1950'lere kadar Batı'ya "eklemlenme", AB üyelik müzakereleri ile birlikte eşdüzeyli ortaklık çabaları doğrultusunda kendini göstermektedir. Bu nedenle Batıcılık Türk Dış Politikası'nın en önemli paradigmalardan biri haline gelmiştir.

Sovyet tehdidi ile Türkiye İkinci Dünya Savaşı yıllarında savaş dışı kalmak için çaba göstermiştir. Savaş sonunda bu tehdidi dengede tutmak için Batı kampına eklemeye çalışan Türkiye'nin dış politikası da ait olduğu NATO kampının stratejik öncelikleri bağlamında belirlenmiştir. Bu nedenle iki kutuplu yapılanmanın dağıldığı 1990'lı yıllara kadar Türk Dış Politikası her alanda donuk, tekdüze ve merkez-perifer ilişkisi bağlamında yürütülmüştür. 90'lara kadar devam eden bu statükoyu Kıbrıs Harekatı ve Küba Füze Krizi gibi olaylar bile bozamaz (Birdişli (2016:87)).

Milliyetçi ve Laik karaktere sahip Türkiye Cumhuriyeti, ortaya çıktığı 1923'ten itibaren çeşitli reformlar gerçekleştirerek Batılılaşma konusunda adımlar atması Ortadoğu ile olan ilişkilerin mesafeli ilerleyişine yol açmıştır (Kürkçüoğlu, 1972: 6). Ayrıca yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin kurucu kadrosunun bölgeyi tehlikeli ve yıkıcı olarak algılaması (Fuller: 2008: 46) ve bölgede ki İngiltere ve Fransa hakimiyeti bölge ile ilişkilerin gelişmesini engellemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan 2002 Ak Parti hükümetine kadar, kendisini demokrat veya liberal olarak tanımlayan bazı hükümetler döneminde zaman zaman Ortadoğu Bölgesine yönelik adımlar atılmış, fakat ekonomik, askeri ve siyasi yetersizlikler nedeni ile bölgeye yönelik başarılı politikalar geliştirilememiştir.

4.1. AKP Dönemi Türk Dış Politikası ve Suriye ile İlişkiler: Düşmanlıktan Kardeşliğe

Ak Parti dönemi içerisinde, Türk Dış Politikasının genel hatlarından farklı bir dış politika eğilimi bulunmaktadır. Aslında çıkar odaklı dış politika devam etmektedir. Ancak Batı kimliğine bir alternatif olarak Doğu ve Osmanlı öğeleri ile bütünleşme planlanmıştır. Bu dönüşümün nedeni ise dış politikada çeşitlendirmeye gidilerek iki medeniyet arasında sıkışmış bir köprü olmaksızın daha serbest dış politika seçenekleri üretebilen bir devlet olma vizyonu oluşturulmuştur. AKP dönemi uzun süren koalisyon

dönemleri ardından istikrarlı bir yapı oluşturmuştur. Bu devamlılık dış politikayı da etkilemiştir (Ulu, 2014: 44).

Bu dönemin başlangıcında Türk Dış Politikasındaki temel değişim, Türkiye ile tarihsel ve kültürel bağları bulunan coğrafyalara ve buraların sorunlarına ilgisiz kalınması yerine; tarihsel misyonuna uygun olarak bu bölgelerin sorunlarının çözümüne yönelik aktif politikaların yürütülmesi olmuştur. Uzun bir aradan sonra, bölgesel sorunlardan kaynaklanan ülke içerisindeki, terör vb. sorunların çözümünün kaynağında olduğunun, yani sivrisinekleri öldürmektense bataklığı kurutmanın gerekliliğinin, farkına varılmıştır.

Ak Parti, kurucuları itibarıyla “Milli Görüş” çizgisinin devamı olarak algılansa da, parti kendisinin “Milli Görüş” gömleğini çıkardığını ve muhafazakar-demokrat olduğunu savunmaktadır. Nitekim AK Parti muhafazakar-demokrat kimliğini 2002 seçimleri öncesinde seçim beyannamesinde şu cümlelerle tarif etmiştir:

...Milletimizin tarihsel tecrübe ve birikimini geleceğimiz için sağlam bir zemin olarak gören **AK PARTİ** muhafazakardır. Türk toplumu, bu coğrafyada ortak bir kaderi paylaşan, acı-tatlı hatıraların birleştirdiği büyük bir ailedir. Bu ailenin kimliğini oluşturan değerlerin, çağdaş gelişmeler ışığında yeniden üretilerek devam etmesine imkan hazırlanacaktır.” (AKP, www.akparti.org.tr, 15.12.2016)

Aslında muhafazakar-demokrat kimliğini tarif ettiği bu cümleler aynı zamanda AK Partinin tarih, kimlik ve değer temelli bir siyaset yapacağının ilk işaretini ortaya koymuştur.

2002 yılında Ak Partinin iktidara gelmesiyle Türk dış politikası yeni bir boyut kazanmıştır. Partinin Programında Soğuk Savaş sonrası değişen konjonktüre değinilerek Türkiye'nin yeni güç merkezleriyle ilişkilerinin alternatifli, esnek ve çok eksenli olarak yeniden düzenlenmesi gerekliliği belirtilmiştir. Yine aynı şekilde programda karşılıklı çıkara dayalı bir dış politikanın oluşturulması, yeni düzenin ortaya çıkardığı gerçeklerle ülke çıkarları arasında denge kurulması amaçlanmıştır (Aksu, 2011: 107). Ak Parti Dış Politika ilkelerinin şekillenmesinde en belirgin kişilerden birisi önemli bir akademik alt yapıya sahip olan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'dur.

Davutoğlu, Türk Dış politikası anlayışını 5 temel esas üzerine inşa etmiştir. Bunlar (Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 12-18).

- Merkez Ülke Olma
- Güvenlik- Özgürlük Dengesi
- Ritmik ve Proaktif Diplomasi
- Çok Boyutlu- Çok Kulvarlı Dış Politika
- Komşularla Sıfır Sorun

2002 yılında Ak Parti'nin iktidara gelerek dış ilişkilerinde liberal uluslararası ilişkiler yaklaşımının izlerini taşıyan (İnat, 2008) ve bölgesel istikrara vurgu yapan dış politika yaklaşımını benimsemesi, Türkiye'nin komşuları ve Arap dünyası ile ilişkilerine olumlu katkılar yapmıştır. 1990'ların "kötü komşuluğu" ve komşularla bol sorunlu ilişki dönemini bir tarafa koymaya çalışan Ak Parti yönetiminin, "komşularla sıfır sorun" politikası gereğince Ortadoğu bölgesindeki çoğu devlet ile kültürel vurguya dayalı ve ekonomik kaygılarla belirlenen bir dış politika stratejisi geliştirdiği söylenebilir (Kaim, 2009: 89). Kültürel söylemlere vurgu yapan Ak Parti'nin dış politikasının temel niteliği, *kimlik, kültür ve söylem gibi sosyal değerlerin dış politika tercihlerinin şekillendirilmesinde etki sahibi olması gerektiği* görüşünü savunan, konstrüktivist yaklaşımla örtüşmektedir.

Yine 2002 seçim beyannamesinde Ortadoğu ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermiştir:

“Orta Dogu’da akan kan, tüm dünya kamuoyunu olduğu gibi, bu bölge ile yakın kültürel ve tarihi ilişkileri olan Türk halkını da üzmemekte ve endişeye sevk etmektedir” (AKP, www.akparti.org.tr, 15.12.2016).

2002 seçim beyannamelerinde geçen bu ifadeler, Ak Parti öncesi dönemlerde Ortadoğu ile olan ilişkilerin kopukluğu göz önünde bulundurulduğunda ve beyannamedeki tarihsel ve kültürel bağlara vurgular dikkate alındığında Ak Parti’nin Ortadoğu’da konstrüktivist bir dış politika izleyeceğini göstermiştir.

2003 yılında başbakan yardımcısı Abdullah Gül, Türkiye’nin değişik bölgelerdeki işbirliği süreçlerine taraf olması sayesinde, Avrupa, Karadeniz, Kafkaslar, Ortadoğu ve Akdenizi birbirine bağlayan tek unsur olduğuna dikkat çekerek bu bölgeler arasında bağlantı ve etkileşimin merkezi olabileceğini dile getirmiştir (Gül, 2007: 446). Bu çerçevede İsmail Cem’in (1997-2002) komşu ve Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi için oluşturduğu kurumları devralan Ak Parti yönetimi yeni bölgesel vizyonu ile dış politikada ulusal sınırların varlığını önemsizleştirerek, Türkiye’nin bölgesel etki ve sorumluluğunu bu sınırların ötesine taşımaya çalışmaktadır (Aras ve Karakyapolat, 2007: 477)

2003 yılında İktisadi Araştırmalar vakfında bir konuşma yapan dönemin başbakan yardımcısı Abdullah GÜL, Ortadoğu ile ilgili düşüncelerini ise (Gül, 2007: 446);

“Ortadoğu bölgesi ve halkları uzun yıllardan beri içinde yaşadığı şiddet ve umutsuzluk sarmalını hak etmemektedir. Ortadoğu, doğal ve insani kaynakları, tarihi, kültürel ve ekonomik geçmişiyle medeniyetin beşiği bir coğrafya olmuştur. Bu bölge halkları insanlığın manevi değerlerinin kurucusu ve koruyucusu olmuştur.”

sözleri ile dile getirmiş ve bu bağlamda sosyal yapıların aktör ve kimlikler üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir.

Bağımsızlığından bu yana gergin bir şekilde devam eden Türkiye-Suriye ilişkileri, 1998 Adana Mutabakatı’ndan sonra yumuşamaya başlamıştır. Mutabakat sonrası yumuşamaya başlayan ilişkiler Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in Hafız Esad’ın cenazesine katılması, 2000 yılında Beşar Esad’ın, 2002 yılında da Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidara gelmesiyle bir anda ivme kazanmıştır (Gaytancıoğlu, 2008: 122-128).

2002 öncesi hükümetlerinin korkarak yaklaştığı Ortadoğu’yu, Osmanlı bakiyesi olarak görmesi ve İslami bir tabana sahip olması AK Parti’nin bu coğrafyaya eğilmesine ve bu bölgede kabul görmesine yardımcı olmuştur. Bu açıdan Türkiye-Suriye ilişkilerinin geliştirilmesi bölgesel, tarihsel ve kültürel bağlar açısından gereklilik olarak görülmüş (Kanbur, 2012: 158) ve AK Parti’nin Ortadoğu politikaları bu çerçevede şekillenmiştir.

AK Parti hükümetinin bu gerekliliğin farkına varması ve Suriye’nin pragmatist yaklaşımı ile iki ülke arasındaki kronik sorunlardan kaynaklanan gergin ikili ilişkiler olabildiğince yumuşatılmaya başlamış, siyasi ve ekonomik alanlarda ilişkiler geliştirilmiştir. Türkiye-Suriye ilişkilerinde meydana gelen bu gelişmeler 2004 Ocak ayında Beşar Esad’ın Türkiyeyi ziyaret etmesi ve bunun karşılığı olarak 2004 Aralık ayında Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın iade-i ziyarette bulunması ile daha da pekiştirilmiştir.

2005 yılında meydana gelen Hariri cinayeti Suriye’yi zor duruma düşürmüş, cinayetin ihalesi üzerine kalan Suriye, Batının ve bir kısım Arap Devletlerinin gözünde suçlu görülmüştür. Batı’nın tüm tepkilerine rağmen Türkiye bu durumu fırsat bilerek 2005 ve 2007 yıllarında Cumhurbaşkanı düzeyinde Suriye’yi tekrar ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler Arap coğrafyasında Türkiye’nin konumunu

güçlendirmiştir (Toraman, 2015: 52).Türkiye-Suriye ilişkilerinin hızlı bir gelişme göstermesinin Türkiye'ye birçok faydası dokunmuştur.

İlişkilerin geldiği noktayı gösteren en önemli gelişme ise iki ülke arasında kurulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'dir. Beşar Esad'ın Eylül 2009'da ki ikinci Türkiye ziyaretinde imzalana anlaşma ile hayata geçirilmiş ve bu arada ikinci bir anlaşma ile de her iki ülke vatandaşlarının seyahatlerinde vizeleri kaldıran bir anlaşmada imzalanmıştır (19.12.2016, www.ntvmsnbc.com). İki ülke arasında vizelerin kaldırılması aslında tarihsel bir önem taşımaktadır. Daha 100 yıl öncesine kadar aynı ülkenin vatandaşı olan ve suni sınırlarla birbirinden ayrılmış olan iki ülkenin vatandaşları hiçbir kısıta tabi olmaksızın diğer ülkeye gidebilme serbestisine kavuşmuşlardır.

Ahmet Davutoğlu, Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği süreci ile ilgili düşüncelerini şu cümlelerle belirtmiştir.

“Ortak sloganımızı, ‘Ortak kader, ortak tarih, ortak gelecek; el kader el müşterek, et tarih el müşterek, el müstakbel el müşterek’ olarak ilan ediyorum” (Ayhan, www.orsam.org.tr, 12.12.2016). Davutoğlu'nun bu cümleleri Türkiye'nin genelde bölgeye ve özelde ise Suriye'ye konstrüktivist yaklaştığını göstermektedir.

Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu vizelerin kaldırılması üzerine sınırda yapılan törende (Hürriyet,www.hurriyet.com.tr, 12.12.2016):

“Suriyelilere seslenmek istiyorum. Türkiye sizin ikinci ülkeniz ve Türk halkı kucak açmış sizi vizesiz olarak beklemektedir.” demiştir. Suriye Dış İşleri Bakanı Velid Muallim de; “Suriye'ye gelişeriniz İstanbul'dan Ankara'ya gidişiniz gibi olacak. Suriyeliler Türkiye'ye, Halep'ten Şam'a gider gibi seyahat edecekler”

diyerek, vizelerin kaldırılmasına yönelik bu konuşmasında ortak tarih, kültür ve değer söylemlerinin pratiğe döküldüğü mesajını vermiştir.

Ekonomik ve siyasi alanda yakınlaşan iki ülke askeri alanda da yakınlaşma sürecine girmiştir. 27-29 Nisan 2009 tarihleri arasında iki ülke arasında düzenlenen “Türkiye Suriye Sınır Birlikleri Değişimi Tatbikatı” gerçekleştirilmiştir. Tatbikatla ilgili yapılan açıklamada; iki ülke Kara Kuvvetleri unsurları arasındaki, dostluk, işbirliği ve güveni pekiştirmek amacıyla gerçekleştirilecek tatbikatın amaçları arasında, sınır birlikleri arasında eğitim ve birlikte çalışabilirlik seviyesini artırmanın da yer aldığı belirtilmiştir (15.12.2016, www.radikal.com.tr).

Yine 2009 yılında Şam'da düzenlenen “Türk Arap Forumu Dışişleri Bakanları İkinci Toplantısı”nın ardından hazırlanan basın açıklamasında, Türk-Arap yakınlaşmasının başka ülkelere verebileceği rahatsızlık konusunda söz alan Davutoğlu'nun:

“Bizim Arap dünyası ile ilişkimiz tek başına önemli ve tarihidir. Dolayısıyla başka yerde rahatsızlık doğurup doğurmamasıyla değerlendirmeyiz. Türkiye ne sonuç doğursa doğursun Arap dünyası ile ilişkilerini geliştirecektir. En üst düzeye çıkaracaktır. Bu tarihten aldığımız bir mirastır” (08.12.2016, www.haberler.com).

sözlerinden de, Türkiye'nin bölgeye yönelik konstrüktivist yaklaşım içinde olduğu ve bu konstrüktivist politikaların devam edeceği anlaşılmaktadır.

Aynı basın toplantısında Türkiye'nin dış politika vizyonundan bahsettiği sırada Davutoğlu:

“Biz Ortadoğu'da yeni bir düzen olsun istiyoruz. Bu düzenin burada yaşayan halklar tarafından gerçekleştirileceğini düşünüyoruz”. (08.12.2016, www.haberler.com).

sözleri ile Ortadoğu'daki aktörleri ve kimlikleri sosyal yapıların değiştireceği mesajını vermektedir. Konstrüktivizme göre sosyal yapılar ve aktörler arasında karşılıklı bir inşa ilişkisi söz konusudur. Sosyal

yapılar; sosyal kimliklerle aktörleri, aktörler de ilişkilerle sosyal yapıları inşa ederler (Sadıkoğlu, 2011; akt: Akbaş ve Arslan Düzgün, 2012: 73).

4.3. Arap Baharı Kapsamında Türkiye Suriye İlişkileri: Kardeşlikten Düşmanlığa

Arap ülkelerinin devletleşme ve bağımsızlıklarını elde etme süreçleri mevcut siyasal sistemlerini şekillendirmiştir. Bölgedeki siyasal sistemler büyük ölçüde Batı tarafından oluşturulmuştur. Demokratik olmayan, Batı ile işbirliği yapan, ülke zenginliğini denetimleri altında tutan, iktidarlarını Batılı güçlerin desteği ile koruyan bu siyasal sistemler artık çözülmeye başlamıştır (Baharçiçek, 2011: 19). Bunun en somut örneğini ise “Arap Baharı” olarak adlandırılan süreçte görmek mümkündür.

Arap Baharı 2010 yılı sonunda Tunus'ta başlamış ve 2011 boyunca Mısır, Yemen, Libya, Bahreyn, Umman, Ürdün ve Suriye'ye yayılmıştır (Ma'oz, 2012: 14). Arap ülkelerinde ortaya çıkan ve Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketlerinin birçok nedeni bulunmaktadır. Halkın özgürlük talebi, yolsuzluklar, refah arayışı, yeni orta sınıfların varlığı, ekonomik sorunlar, Batıcı ve İsrail yanlısı iktidarlardan kurtulma isteğinin yanında yenedünya güç dengesi, küreselleşme, uluslararası hukuk, bilgi çağı ve Türkiye örneği gibi dış unsurlar yaşanan halk hareketlerinin temel dinamiklerini oluşturmaktadır (Baharçiçek, 2011: 19).

2010 yılı başında Tunus'ta başlayan ve hemen hemen bütün Arap ülkelerine yayılan halk hareketleri neticesinde, Arap ülkelerinin bazılarında bu ayaklanmalar bastırılabilmiş, bazılarında ise yönetim değişiklikleri meydana gelmiştir. Suriye'de ise gerek uluslararası gerekse bölgesel ilişkileri zedeleyecek bir şekilde iç savaşa dönüşmüştür.

Suriye'deki Arap Baharı, 18 Mart 2011'de demokratik reformlar ve siyasi mahkumların Suriye hapishanelerinden serbest bırakılması talepleriyle başlamış, Beşar Esad sürekli reformdan bahsetmiş fakat bu reform sürecini sürekli ertelemiştir. Bu ertelemeler toplumun reformlara yönelik umutlarını kırmıştır (Miş, 2013: 263).

19 Nisan 2011'de 48 yıldan beri yürürlükte olan olağanüstü hal kaldırılmış, bununla birlikte, 29 Nisan 2011'de 60'ı aşkın protestocunun öldürülmesi rejim ve muhalefet arasındaki boşluğu arttırmıştır (03.12.2016, www.aljazeera.com).

Çatışmaların sayısının artmasıyla birlikte, Arap Baharı Suriye'de yıkıcı bir etki yarattı ve bu etki Suriye'nin kurumsal kimliğine zarar verdi. Dolayısıyla Suriye'nin zarar gören kurumsal kimliği, sosyal kimliği olumsuz etkiledi ve Türkiye-Suriye ilişkileri bozulmaya başladı (Akgün ve Senyücel Gündoğar, 2012: 14).

Bununla birlikte, Arap Baharı sadece Suriye kurumsal kimliğini etkilemekle kalmayıp, Türkiye'yi, çıkarlarını yeniden tanımlamaya zorladı. Türkiye, yeniden tanımlama sürecinin bir sonucu olarak, ikili ilişkileri olumsuz etkileyen Suriye ve Esad rejimine olan tutumunu değiştirmeye başladı. Arap Baharı'nın başlangıcından sonra Türkiye, bölgeye yönelik kapsamlı bir dış politika tutumu oluşturamadı ve bu da Türkiye'ye karşı eleştirilere neden oldu (Çağlar, 2013: 185).

Öte yandan, Türkiye Suriye'ye yönelik iki aşamalı bir strateji uygulamaya çalıştı. Mart 2011'de başlayan ve Eylül 2011'de biten ilk aşamada, Türkiye şiddetli çatışmaları sona erdirmek amacıyla daha fazla reform için Suriye rejimi ile iyi ilişkiler içinde olmaya çalıştı. Türkiye, Suriye rejimiyle etkileşimi tercih etti ve Esed rejimini barışçı bir çözüme itmeye çalıştı. Eylül 2011'de başlayan ikinci aşamada Türkiye, Suriye yönetimi ile ilişkileri keserek, uluslararası ve bölgesel toplulukları Suriye yönetimine

karşı harekete geçirmeye çalıştı. Bu adımlar aynı zamanda dostluğun sona erdiği anlamına da geldi (Çağlar, 2013: 185).

Olayların başında Türkiye, Suriye yönetimine dikkatli davranmaya çalıştı. Türkiye'nin amacı, mevcut rejim yoluyla reformu teşvik etmektir (Öniş, 2012: 53); bu da, sürecin olumsuz sonuçlarını Türkiye için önleyebiliyordu. Türkiye, Liberal içgüdüleriyle Suriye'nin barışçıl dönüşümü için Esed tarafından reform sürecinin başlatılmasını umuyordu. Türkiye, 2000 yılında bu yana Suriye'de dönüşüm için Esed'e inanmıştı (Oğuzlu, 2011: 35).

Öte yandan, Suriye yönetimi için Suriye sistemi, tarihinden ve toplumundan ilham alan özel bir demokrasi idi (Lesch, 2005: 82). Bu anlamda, Türkiye girişimleri liberal, iddialı, normatif ve insancıl olarak tanımladı; ancak Suriye bu girişimleri Suriye'nin egemenlik haklarına müdahale olarak gördü. Güvenlik temelli anlayış Suriye seçkinleri arasında ön plana çıktı ve durumu bir güvenlik sorunu olarak gördü. Esad'ın tutumunun bir sonucu olarak, Türkiye Esad'a olan güveni kaybetti (Ma'oz, 2012: 19).

İkinci etabın bir parçası olarak Davutoğlu, 30 Ekim 2011'de Suriye'ye karşı yaptırım paketini ilan etti. Bu pakete göre (Head, 2011; Boyacıoğlu, 2011): Suriye'deki meşru hükümetin kurulmasına kadar üst düzey stratejik işbirliği askıya alınmakta, sivillere karşı şiddetin sorumlusu olan üst düzey yetkililerin Türkiye seyahatlerinden men edilmekte ve Türkiye'deki varlıklarının dondurulmakta, Suriye ordusuna silah ve askeri teçhizat satışı durdurulmakta ve Türkiye'nin kara sahası, hava sahası ve denizleri yoluyla tüm askeri teçhizat ve silah sevkiyatı önlenmekte, Suriye Merkez Bankası'yla olan tüm mali ilişkiler askıya alınmakta, Suriye hükümetinin Türkiye'deki mal varlıkları dondurulmaktaydı (Arı, 2014: 149)

Türkiye-Suriye arasında bu güven kaybı ve egemenlik haklarına müdahale algılaması neticesinde, Türkiye'ye ait F-4 Fantom Keşif uçağı Doğu Akdeniz'de düşürülmüş (Arı, 2014: 151), Suriye uyruklu kişiler tarafından 11 Şubat 2013'te Cilvegözü Sınır Kapısı'nda bombalı araç saldırısı sonucu 10 kişi hayatını kaybetmiş, Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde 11 Mayıs 2013'te meydana gelen patlamalarda 52 kişi hayatını kaybetmiş, 100 den fazla insan yaralanmış ve şehirde maddi-manevi hasarlar meydana gelmiştir (Göçer ve Çınar, 2015: 53).

Suriye'de meydana gelen ayaklanmaların iç savaşa dönüşmesi sonucunda 15 Mart 2011 tarihinden günümüze kadar en az 400 bin insan hayatını kaybetmiş, 13.5 milyon insan yardıma muhtaç hale gelmiş, 6.1 milyon insan yerinden edilirken, 4.8 milyon insan komşu ülkelere sığınmakta bulmuştur. Türkiye, Suriye'de olayların başladığı ilk günden itibaren din, dil, ırk, mezhep ayrımı gözetmeden insani yardımlarda bulunmuş ve "Açık Kapı" politikası ile milyonlarca Suriyeliye ev sahipliği yapmaya devam etmektedir (AFAD, www.afad.gov.tr, 25.01.2017).

Yaşanan bütün bu gelişmeler, Türkiye ile Suriye yönetimini karşı karşıya getirmiş, ülkelerarası diplomatik ve ekonomik ilişkiler, bu süreçten önemli ölçüde olumsuz etkilenmiş, Türkiye'nin bölgede yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmasını imkânsız hale getirmiştir (Göçer ve Çınar, 2015: 53).

Sonuç olarak, AK Parti'nin yaklaşık on yıllık iktidarındaki TDP yaklaşımını özetleyen "komşularla sıfır sorun" politikası Suriye özelinde yakaladığı başarıyla TDP'nin "amiral gemisi" iken bugün geline nokta itibarıyla "yumuşak karnı"/ "Aşil topuğu" haline gelmiştir. Bu geriye ket vurma basit bir epistemolojik dönüşüm olmayıp ontolojik olarak en güçlü noktanın bağımsız değişkenlerin etkisiyle nasıl da en zayıf halka haline gelebileceğinin en billur örneğidir (Çemrek, 2012: 65). İyi başlayan ve olumlu gelişme gösteren Ak Parti dönemi Suriye politikasının olumlu gidişinin birden olumsuzlaşması hiç kuşkusuz Türkiye'nin politika değiştirmesinin sonucu değildir.

Türkiye’den bağımsız olan değişkenlerin bölgeye ilgilerini yoğunlaştırmaları ve Suriye’deki tansiyonun yükselerek bir iç savaşa dönüşmesi sonucu Suriye’deki olumsuz dışsallıkların Türkiye’yi etkilemesi bir politika değişimini zorunlu kılmıştır. Suriye’deki iç savaşın sona ermesi ve bir yönetim değişikliğiyle Türkiye-Suriye ikili ilişkilerinin yeniden başlaması ve daha ileri noktalara götürülmesi beklenmelidir.

Türkiye’nin kapılarını milyonlarca sığınmacıya açması, her fırsatta Esed rejimi ile yaşanan krizin Suriye halkları ile Türkiye halklarının bağlarına zarar vermeyeceğini vurgulaması, Türkiye’nin Suriye’deki sosyal yapılara verdiği değeri dile getirmesi ve meselelere çıkar odaklı yaklaşmayarak insani değerlere ve sosyo-kültürel unsurlara zarar gelmemesine yönelik çabaları, Suriye’de yaşanan soruna Türkiye’nin konstrüktivist yaklaşımını göstermektedir.

SONUÇ

Kuruluşundan İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar dış politikasında içe kapanmış ve kendi iç sorunlarına odaklanmış bir Türkiye Cumhuriyeti var iken, İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle Sovyetler Birliği’nin yayılmacı dış politikası sonucu Türkiye’de ABD ve NATO eksenli Batı yanlısı bir dış politika anlayışı hakim olmuştur. Türkiye’nin Batı bloğunda yer alması sanıldığı gibi tamamen bilinçli bir tercih olmayıp, şartların zorlaması sonucudur.

Türkiye’nin son dönemde “Komşularla Sıfır Sorun” temelli dış politika anlayışını benimsemesi, Ortadoğu Bölgesi ile tarihsel, kültürel ve coğrafi vurgulara dayalı ilişkiler kurmak istemesinin sonucudur. 2002-2010 yılları arası olumlu bir zeminde yürütülen bu anlayış 2010 yılında Tunus’ta başlayan toplumsal hareketlerin kısa sürede tüm bölgeye yayılması ve Suriye’de bir iç savaşa dönüşmesi ile sorgulanır hale gelmiştir. Bölgede devam eden iç karışıklıklar nedeniyle amacına ulaşamayan bu politikanın başarı şansı sonlanmış değildir. Bölgede iç karışıklıkların sonlanması ve demokratik yönetimlerin kurulması ile ortak değerlere dayalı politikaların yeniden önem kazanması beklenmelidir.

Türkiye, din, kültür ve sosyal yaşam açısından benzer özelliklere sahip ortak bir tarihsel geçmişli bulunan Suriye’ye karşı son dönem politikalarını şekillendirirken çıkar odaklı bir anlayışla hareket etmemektedir. Suriye yaşanan krizin olumsuz dışsallıklarına katlanma pahasına ortak değerleri dikkate alan bir anlayışla politikalarını şekillendirmektedir. Bu durum Türkiye’nin Suriye politikalarını şekillendirirken konstrüktivist bir yaklaşımla hareket ettiğini göstermektedir.

Her ne kadar bazı Batılı ülkeler tarafından PKK’nın Suriye’deki uzantısı olan PYD’nin Türkiye sınırında, Türkiye’nin ulusal güvenliğine ciddi tehdit oluşturabilecek, bir koridor oluşturmaya çalışması Türkiye’de insancıl politikaları sorgulanır hale getirirse de, Türkiye bölge insanına ortak değerleri ön plana çıkaran politikalarını uygulamaktan vazgeçmemiştir. Türk politika yapıcılarını kendilerini ihtiyaç duyan ve yardım çağrısında bulunan bölge halklarına yardım etme ve bölgesel sorunlarının çözümüne katkı sunma hususlarında tarihsel olarak kendilerini sorumlu hissetmektedirler.

Birdişli (2013)’nin dediği gibi “*Uzak doğu bize hala uzak yakın doğu ise bizden medet bekliyor*”.

KAYNAKLAR

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), 2017. Afet Raporu-Suriye, <https://www.afad.gov.tr/tr/2372/Afet-Raporu-Suriye> (25.01.2017).

AK PARTİ, 2002. Seçim Beyannamesi, <http://www.akparti.org.tr/site/dosya/59647> (15.12.2016)

AKBAŞ, Zafer ve ARSLAN DÜZGÜN, Zeynep ., 2008. Libya’daki Arap Baharı’na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), ss. 57-81.

- AKGÜN, Mensur, SENYÜCEL GÜNDOĞAN, Sabiha, (2011), “Ortadoğu’da Türkiye Algısı”, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı Dış Politika Programı
- AL JAZEERA, 2011. “Syria to Lift Decades-old Emergency Law”, Al Jazeera, 19 April 2011, <http://www.aljazeera.com/news/middleeast/2011/04/2011419135036463804.html>.
- ARI, Tayyar., 2004. Uluslar arası İlişkiler ve Dış Politika, Alfa Yayınları, İstanbul.
- AYHAN, Veysel., 2009. Türkiye - Suriye Arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Dönemi, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/345?s=orsam%7Cturkish> (12.12.2016).
- BAHARÇİÇEK, Abdulkadir., 2011. Arap Dünyasındaki Değişimin Anlamı, Birey ve Toplum Dergisi, 1(1), ss. 19-30.
- BİRDİŞLİ, Fikret., 2013. Türk Dış Politikası ve Genel Stratejimiz, https://www.academia.edu/5092089/TURK_DI%C5%9E_POL%C4%B0T%C4%B0KASI_VE_GENEL_STRATEJ%C4%B0M%C4%B0Z (15.12.2016).
- BİRDİŞLİ, Fikret., 2016. Dış Politikada Yöntem ve Türk Dış Politikası, Sakınmaz Ofset, Kahramanmaraş, 280s.
- BOYACIOĞLU, Hacer., 2011. “Türkiye”den 9 Maddelik Yaptırım”, Radikal, 1 December 2011, http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiyeden_9_maddelik_yaptirim-1071129.
- CAMBARLI, Hatem, 2004. “Ortadoğu’da Terör Örgütleri ve Suriye’nin Yaklaşımı”, Ortadoğu Siyasetinde Suriye, Editörler: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara.
- ÇAKMAKCI, Çağatay., 2014. “İnşacılık Kuramı Bağlamında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin Filistin Sorununa Yaklaşımı: 2002-2012”, Atılım üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÇEMREK, Murat., 2012. Türk Dış Politikasında Suriye Dönüşümü: Güvenliğe Geri Dönüş, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ed: Birol Akgün., Suriye Krizi’nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf> (15.12.2016)
- DAVUTOĞLU, Ahmet, 2011. Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu, Küre Yayınları, İstanbul, 584s.
- DEMİR, İdris, 2004. “Hatay Sorunu”, Yılmaz, Türel-Şahin, Mehmet, Ortadoğu Siyasetinde Suriye, Platin Yayınları, Ankara.
- DUNNE, Tim., COX, Michael., ve BOOTH, Ken, 1998. The Eighty Years’ Crisis: International Relations 1919-1999, Cambridge University Press.
- EREKER, Fulya, 2010. Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- FRIEDRICH, Jörg., 2004. European Approaches to International Relations Theory: A House with many mansions, Routledge.
- GAYTANCIOĞLU, Kaan, (2008) Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Suriye İlişkilerinin Ortadoğu Politikasına Etkisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- GIDDENS, Anthony., 1984. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration, Berkeley: University of California Press.
- GÖÇER, İsmet ve ÇINAR, Sertan., 2015. Arap Baharı’nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu Ve Türkiye’nin Dış Ticaret Ve Turizm Gelirlerine Etkileri, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6(10), ss. 51-68.
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve SAR, Cem, 1997. Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919–1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.
- HABERLER, 2009. “Davutoğlu: Türkiye, Sonucu Ne Olursa Olsun Arap Ülkeleri ile İlişkilerini Geliştirecektir” <http://www.haberler.com/davutoglu-turkiye-sonucu-ne-olursa-olsun-arap-haberi/> (08.12.2016)
- HEAD, Jonathan., 2011. “Turkey Imposes Economic Sanctions on Syria”, BBC, 15 December 2011, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-15959770>.
- HÜRRIYET, 2009. “Suriye ile vize kalktı İşbirliği Konseyi kuruldu”, <http://www.hurriyet.com.tr/suriye-ile-vize-kalkti-isbirligi-konseyi-kuruldu-12498596> (12.12.2016).
- İBAS, Selahattin, 2004. “Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi”, Ortadoğu Siyasetinde Suriye, Ed: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara.
- MA’OZ, Moshe., 2012. “The „Arab Spring” and New Geo-Strategic Environment in the Middle East”, Insight Turkey. 14(4), pp. 13-23.
- MİŞ, Nebi., 2013. “Suriye 2011” in Kemal İnat, Muhittin Ataman et al (Ed.), Ortadoğu Yıllığı 2011. İstanbul: Açılım Kitap Press, pp. 257-300.

- OĞUZLU, Tarık., 2011. "Turning „Risk“ into „Opportunity“: Turkey“s Approach towards Syria, A Western/European Actor in the Middle East”, *Electronic Journal of Political Science Studies*. 2(2), pp. 33-39.
- ONUF, Nicholas., 1989. *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Columbia: University of South Carolina Press.
- OYTUN Orhan, "1946-2000 arasında Suriye'nin Bölgesel Politikası Kimlik Etkisi", Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ÖNİŞ, Ziya., 2012. "Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest", *Insight Turkey*. 14(3), pp. 45-63.
- SANDER, Oral, 1998. *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Yayınevi, Ankara, 276s.
- SARI ERTEM, Helin, 2012. Kimlik ve Güvenlik _liskisine Konstrüktivist Bir Yaklaşım: "Kimliğin Güvenliği" ve "Güvenliğin Kimliği", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(16), ss. 177-237.
- ŞAHİN, Mehmet, 2004. "Suriye'nin Su Sorunu", Yılmaz, Türel-Şahin, Mehmet, *Ortadoğu Siyasetinde Suriye*, Platin Yayınları, Ankara..
- TURHAN, Alper, 2012. *Türkiye Suriye İlişkilerinde Süreklilik: Çatışma-Yumuşama Dönemleri Ve Arap Baharı Süreci*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- ULU, Cansu., 2014. *Ahmet Davutoğlu Döneminde Türkiye Suriye İlişkileri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- WENDT, Alexander., 1999. *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- ARI, Tayyar., 2005. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu*, Alfa Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul: s.641.
- ÜSTE, Nazmi., 1998. *Uluslararası Politika Ve Türk Dış Politikası Açısından Sınırşan Sularımız*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(1), ss. 231-245.